

LUKÁCS ANIKÓ

CSAPATÉPÍTÉS 1862-BEN: KÉJVONAT TRIESZTBE¹

„Szeretném ráültetni az egész magyar hazát...”
Petőfi a vasútról²

E rövid utazástörténeti kirándulás egy sok éve tartó divattörténeti kirándulás szárnyvonalán tett kitérő. A trieszti utazásról először egy összeesküvés felgöngyölítésének iratai között olvastam a Hadtörténelmi Levéltárban.³ A névtelen, de minden valószínűséggel Jámbor Endre pesti szabómesternek (és Árpád-házi trónkövetelőnek) tulajdonítható útleírás egy négynapos tengeri társasutazásról számol be, amelyet Jámbor 1862 júniusában tett Budáról Triesztbe vasúton, mintegy 1200 honfitársával együtt. A kirándulásra e pár oldalas szöveg ösztönzésére és segítségével indultam, és hamarosan tucatnyi újabb úti beszámoló volt a kezemben: az utazásnak ez a Magyarországon szokatlan, újszerű formája ugyanis felkeltette a sajtó érdeklődését, a tengeri kirándulásból valószínűs médiaszemély lett. A lapok az utazás előkészületeiben is részt vettek, rövid cikkekben hívták fel a figyelmet a tengeri kirándulásra, majd a turisták visszaérkezését követő napokban egymással versengve számoltak be a trieszti utazók kalandjairól. Általában saját munkatársaikat fizették be az utazásra, így nem kellett másodkézből származó információkra, mendemondákra támaszkodniuk: a tudósítók saját élményeiket osztották meg az olvasókkal, de az utazásról lemaradt lapok is megírták a legfontosabb eseményeket. Az utazás híre több tízezer emberhez eljuthatott, és pár hétre — a lapok legalábbis ezt állítják — meghatározta a közbeszédet.

Bár az emberek már a XIX. század közepe előtt is utaztak csoportosan — gondoljunk csak a zarándoklatokra vagy a kereskedők útjaira — a triesztihez hasonló tömeges (és rövid) társasutazás a közlekedés felgyorsulásával, elsősorban a vasút kiépülésével vált lehetővé. Az utazástörténetek Thomas Cook angol

1 E tanulmány eredetileg egy egyetlen példányban megjelent ünnepi kötet számára készült (*Tizedek*, 2009.), amelyet tanítványai írtak és szerkesztettek Kövér György számára 60. születésnapja alkalmából.

A kéjvonalat, kéjútazás, kéjmenet szavakat korabeli értelmükben használom: különösebb cél nélküli, csupán az élvezet kedvéért tett utazást értettek rajta.

2 *Petőfi Sándor*: Úti levelek Kerényi Frigyeshez. 9. levél, Beje, 1847. július 6. <http://mek.oszk.hu/05900/05911/05911.htm#112>, utolsó letöltés: 2009. október 27.

3 Hadtörténelmi Levéltár (= HL) IV.19 Abszolutizmus kori iratok, Somogyi és társai

vállalkozónak tulajdonítják az első mai értelemben vett társasút megszervezését: 1841-ben 570 antialkoholista — köztük volt maga Cook is — utazott olcsón Loughborough-ba, az angol antialkoholisták kongresszusára.⁴ A trieszti kirándulás kezdeményezője, a Déli Vaspályatársaság magyarországi megbízottja, Hollán Ernő bizonyára hallott a Cook-féle utakról, és az 1200 magyar kirándulását azok mintájára szervezte meg. A sajtó híradásaiból kiderül például, hogy a szervezők – az angol utazási vállalat gyakorlatához hasonlóan — megkeresték a trieszti szállodásokat, vendéglősöket, előre megállapodtak a — kedvezményes – árákról. A résztvevőknek magáért a vasúti utazásért is jóval kevesebbet kellett fizetniük, mintha önállóan utaztak volna Triesztbe. Egyébként ugyanebben az évben egy magyar vállalkozó a londoni világkiállításra is utaztatott magyarokat, igaz, ő nem csoportos utakat hirdetett, hanem egyéni utazók utazását szervezte meg.⁵

A vasútügy 1862-ben sokat szerepelt a magyar nyelvű sajtóban. Az OMGE közgazdasági szakosztálya 1862 áprilisában ülészakot tartott Magyarország vasúthálózatáról, az ott elhangzottak alapján Csengery Antal és Hollán Ernő — utóbbi közben a trieszti kirándulást szervezte — emlékiratot szerkesztett, amely 1862 tavaszán–nyarán egészében, vagy részleteiben több lapban is megjelent. Az emlékirat előzménye a buda–trieszti vasút megnyitása volt, amelyet egy osztrák érdekeltsgű magántársaság, a Cs. Kir. szab. Déli állam-, Lombard-velencei és közép-itáliai Vasút Társaság (később Cs. Kir. Szabadalmazott Déli Állami Vasúttársaság, röviden Déli Vasút) épített, és amelynek útvonala az 1850-es években megfogalmazott osztrák birodalmi vasútpolitikába illeszkedett. A már 1858-ban elkészült Bécs–Trieszt vonalhoz 1860-ban Nagykanizsáról épült egy csatlakozó vonal, 1861 áprilisában pedig a Buda–Kanizsa vasút építése is befejeződött. Így Fiumét és a magyar tengerpartot továbbra sem lehetett vasúton megközelíteni, a tengert Triesztnél elérő déli vasút vonala pedig, bár már közvetlenül megnyitása után is jelentős gabonaforgalmat bonyolított, nem felelt meg a mezőgazdasági kivitelén alapuló kereskedelmi önállóság reformkorban kialakult igényének.⁶ Az OMGE emlékirata az 1848. évi XXX. tc-hez tér vissza, amely Széchenyi korábbi tervei alapján a fővárosból a határszélek felé irányuló hat fővonal létesítését határozta el, a legsürgetőbbnek pedig a fumei vasút megépítését nevezte. A reformkori, illetve 1848-as koncepcióval szemben azonban „Hazánk fővárosa nem azon vonallal, melyet a nemzet áldozattal is

4 Gyömrei, 1934. 146.; Cook valószínűleg nem az első volt, de ő vitte tőkélyre a társasutak szervezését. *Walvin* 1978. 19.

5 Érkövy Adolf vállalkozásáról: *Magyar Sajtó* 1862. február 1.

6 A kereskedelmi önállóság reformkori koncepciójáról részletesen: *Gergely*, 1982.

késznek nyilatkozott létrehozni, nem a legegyszerűsebb, legrövidebb úton, nem a magyar partvidéken hozott összeköttetésbe a tengerrel...⁷

Az 1200 hazafi és honleány ezen a magyarok körében láthatóan nem nagy népszerűségnek örvendő vasútvonalon indult Triesztbe 1862 júniusában. Úgy gondolom, az utazás eseményei és az útleírások által érzékletesen visszaadott (az olvasót is magával ragadó) hangulat önmagában is érdekesek, méltók az elmesélésre. Az azonos eseményre vonatkozó, azonos műfajú források összehasonlítása pedig módszertani szempontból ígérkezik hasznosnak. A társadalomtörténész-szemmel felmerülő kérdésekre (kik és milyen céllal szervezték a trieszti kirándulást, illetve vettek részt az utazáson) azonban a dolgozathoz felhasznált források segítségével csak elnagyolt választ, illetve feltételezéseket lehet megfogalmazni: ez alkalommal kizárólag a Jámbor-féle, illetve a magyar nyelvű sajtóban megjelenő úti beszámolók feldolgozására szorítkoztam. A bécsi és a trieszti hírlap- és levéltárak, de akár a magyarországiak is valószínűleg rejtenek még olyan forrásokat, amelyek újabb szempontokkal gazdagíthatják a magyarok trieszti kirándulásának elemzését: rávilágíthatnak a szervező Déli Vaspályatársaság (véltetően gazdasági) motívumaira, arra, miként értelmezte a hatalom, valamint a helyi (trieszti) és az osztrák sajtó a Magyarországon ilyen nagy érdeklődést kiváltó látogatást.

A készülődés

»Fel tehát „tengerre magyar!”« — ezzel a Kossuthtól származó felkiáltással buzdította a Hölgyfutár olvasóit a kéjutazáson való részvételre.⁸ (A cikk szerzője arról már elfeledkezett, hogy Kossuth a szállóigévé vált felszólítással nem Trieszt, hanem éppen Fiume felé igyekezett terelni honfitársait, illetve a magyarországi közlekedési útvonalakat.) A lapok először május közepén írtak a trieszti kirándulás előkészületeiről. A kirándulást szervező Déli Vasút a Pesti Naplóban hirdetést is közzétett,⁹ de a többi újságban megjelent figyelemfelhívó cikkek is annyira hasonlóak, hogy joggal feltételezhetjük: valójában ezek esetében is valamilyenféle hirdetésről vagy sajtóközleményről van szó. A közönség a sajtóból — és a pesti utcákon kiragasztott plakátokról — megtudhatta, hogy a Déli Vaspályatársaság

7 OMGE 1862. 114.; a Déli Vasút történetéről: *Pogány*, 1980.; *Tóth*, 1986.; *Lovas*, [1986]; *Kubinszky*, 2001.; Hollán pályájáról: *Hajós*, 2006.

8 Hölgyfutár 1862. június 12. 556.

9 Pesti Napló 1862. június 8.

június közepén kéjvonatot indít Triesztbe, „a búbajos szépségű tengerpartra, tengerre s annyi gyönyörű tájakra, melyek a buda trieszti vasútvonal útjában esnek”.¹⁰ A résztvevők nemcsak a várost ismerhetik meg, hanem Miramare, Pirano és Capo d’Istria érintésével tengeri kirándulást is szerveznek számukra, hazafelé pedig az „ünnepiesen kivilágított”¹¹ adelsbergi (ma: Postojna, Szlovénia) barlangot látogatják meg. Az út során Pettauban és Laibachban (ma Ptuj, illetve Ljubljana, Szlovénia), visszafelé pedig Kanizsán tartanak rövid pihenőt. A kirándulásra zenekar kíséri el a résztvevőket.

A lapok a tapasztalatlan utazók felkészülését tanácsokkal is segítették. Közölték a trieszti szállodák és vendéglők árait. Különösen a hölgyeket figyelmeztették, hogy vigyenek meleg ruhát és vízhatlan lábbelit, amikre a tengeri levegő és a barlanglátogatás miatt szükségük lesz. Az indulás előtt pedig vacsorázzanak, hiszen a vonat éjjel nem fog megállni. A felkészülést egyébként egy útikönyv is segíthette: Vahot Imre néhány évvel korábban utazott Bécsből Triesztbe, és úti élményeit — az utazóknak szóló tanácsokkal kiegészítve — meg is jelentette. Bár nem tudni, a trieszti turisták forgatták-e Vahot útikönyvét, mindenesetre útleírásának és elmékedéseinek egyes elemei visszaköszönnek a trieszti kirándulásról szóló úti beszámolóiban.¹²

A vasúttársaság 600 fő jelentkezése esetén tudta garantálni az igen jutányos árat: a turistáknak másodosztályon 18, harmadosztályon pedig 12 forintot kellett fizetniük a vonatútert (a jegy rendes áron egyébként 54 forintba került), a hajókirándulás és a barlanglátogatás költségeit pedig a vasúttársaság állta.¹³ A szállásról és ellátásról minden utazó maga gondoskodott, de a szervezők több szállodával és vendéglőssel is megállapodtak, hogy a magyarok olcsóbban vehessék igénybe szolgáltatásaikat.¹⁴ Június elején olyan hírek is terjedtek, hogy az utazás jelentkezők hiányában meghiúsul,¹⁵ végül azonban az utazóközönség érdeklődése felülmúlta a szervezők várakozásait: az indulás előtti napokban arról olvashatunk, hogy a jegyek már a második vonatra is elkelték,¹⁶ sőt egyesek

10 Pesti Napló 1862. június 7.

11 Pesti Napló 1862. június 8.

12 *Vahot* 1859.

13 Pesti Hírnök 1862. június 24.; Pesti Napló 1862. június 8.

14 Ezeket az információkat szinte az összes átnézett lap közölte. Pl. *Hölgyfutár* 1862. május 21. 486., 06. 17. 571.; *Gombostű* 1862. május 24. 1322., június 11. 1521.; *Sürgöny* 1862. május 20. 2.

15 Pesti *Hölgydivatlap* 1862. június 1. 129.

16 *Magyar Sajtó* 1862. június 18.

akár kétszeres árat is megadtak volna a kirándulásért, amit a spekulánsok ki is használtak. Végül mintegy 1100–1200 magyar szállt fel a tenger felé induló két vonatra. A kezdeményezés sikerét az is mutatja, hogy még alig indultak el a kéjutazók, a lapok máris a jövőbeni hasonló kirándulások esélyeit latolgatták: ki Velencébe, ki pedig Párizsba és Londonba indított volna kéjvonatot.¹⁷

A lapok a program ismertetése mellett az utazás előnyeire is felhívták a figyelmet: a várható élvezetek mellett elsősorban olcsóságát emelték ki („A kirándulás egyik legszebb oldala, hogy kevésbe kerül.”¹⁸) A Pesti Hölgydivatlap szerint a Triesztben töltendő két nap elég lesz a város megismerésére, és arra, hogy az utazó „megszeresse a tengert, melytől őseink oly nagyon irtóztak.”¹⁹ A Gombostú és a Családi Kör című lapokban pedig egy, a korszakban igen fontos szempont is megjelent: a trieszti utazás egyik fő vonzereje, hogy „a mulatság magyar zamatú és élvezetes lesz”.²⁰

Az utazás

Egy mások által megtett utazás elbeszélésének esetében éppen az utazás elbeszélése, az utazásra való emlékezéstől való elválasztása a leghetlenebbnek tűnő feladat, hiszen minden, amit tudunk róla, emlékezéseken keresztül jut el hozzánk. A sok egymás mellé tett útleírás azért lehetővé teszi, hogy összefoglaljam a trieszti utazás kronológiáját, és a legtöbb útleíró által megörökített eseményeit.

A trieszti utazók június 19-én indultak Budáról. A beszámolók szerint hatalmas, körülbelül tízezres tömeg kísérte őket az indóházhoz, és a közbeeső állomásokon is sokan éljeneztek a tengerre tartó hazafiakat és honleányokat. Fehérváron és Kanizsán újabb felszállók csatlakoztak, és a késői (illetve hajnali) óra ellenére is zenével fogadták a kirándulók két vonatát. Reggel hétkor reggeli várta az utazókat Pettauban (egyebek között bor, sör, gulyáshús, sonka...), ebédet Laibachban kaptak. A turista mindent látni akar, így a beszámolók sajnálkozva említik, hogy Pettauban nem volt idejük városnézésre, reggeli után azonnal indultak tovább Pragerhof, majd Laibach felé. Az egyes megállóhelyeken, például Pettauban a magyarok tiszteletére feldisznították az állomás épületét, a helyi zenekarok pedig magyar darabokat is játszottak. Miramare mellett elhaladva

17 Hölgyfutár 1862. június 17. 572. ; Nővilág 1862. június 20. 270.

18 Hölgyfutár 1862. május 21. 486.

19 Pesti Hölgydivatlap 1862. június 1. 129.

20 Gombostú 1862. május 24. 1322. ; Családi Kör 1862. május 25.

Miksa főherceg zenekara a Hunyadi-indulót játszotta a kirándulók tiszteletére. A magyarok Triesztbe érve először is szállás után néztek. Az utazók egy része a trieszti szállodák kínálatát drágának találta, és nem is volt elegendő szoba ekkora tömeg elhelyezésére, így sokakat magánházaknál szállásoltak el a vendégszerető triesztiiek. Este színházba mentek, ahol a magyar vendégek tiszteletére Donizetti Lamermoori Luciját adták, majd olaszok és magyarok együtt járták a várost. „A második felvonás után többnyire távoztunk a színházból, s a térparancsnokság szomszédságában kigyulladt faraktár égéséhez siettünk, s innen vacsora után szállásunkra.”²¹ Mások fagyaltoztak, a tengerparton vagy a városban sétáltak.

Az utazótársaság másnap korán reggel egy közeli magaslatra sietett, ahol a Vadászhoz címzett mulatóban reggeliztek, majd csárdást táncoltak. A nap Trieszt nevezetességeinek megtekintésével telt: a várost és kikötőjét benépesítették a városnéző magyar turisták. A kikötő mellett Rivoltella trieszti bankár és kereskedő „kéjpalotája” nyűgözte le a leginkább a vendégeket, de a tengeri fürdözést is sokan választották. Este tengeri kirándulás volt a program. Magyarok és triesztiiek a Lloyd társaság gőzhajóin hajóztak ki, miközben a parton ismét ezrek éljenezték a kirándulókat, és a kikötőben horgonyzó hajók is üdvözölték őket. A hajókat zené-szek is kísérték, akik természetesen magyar zenét is játszottak, például a Hunyadi- és a Rákóczi-indulót, a kirándulók, olaszok és magyarok, pedig csárdást táncoltak. Miramarénál Miksa főherceg és felesége üdvözölte az éljenző magyarokat, de az esti tűzijáték a készülődő tengeri vihar miatt elmaradt, és a hajóknak idő előtt vissza kellett térniük a kikötőbe. A magyarok és vendéglátóik a szakadó eső miatt félbemaradt hajókirándulás után színházba siettek, ahol a közönség Verdi Ernaniáját akkora lelkesedéssel fogadta, hogy a rendőrség is beavatkozott, a hatóság végül betiltotta az előadást. Az útleírások keveset árulnak el az este lefolyásáról, annyi bizonyos, hogy a közönség a színházból a Victoria terre vonult, de a hatóság széteszlatta a tömeget.

Este egy kisebb csoport tovább utazott Velence felé, a többiek pedig másnap korán reggel hazafelé indultak. Ismét sok trieszti kísérte ki őket a vasúthoz, a tehetősebbek kocsijaikat is a magyarok rendelkezésére bocsátották. Néhány órát Adelsbergben töltöttek, ahol a kivilágított cseppkőbarlangot tekintették meg. Ide — meglepetésként — a trieszti vendéglátók és fiumei honfitársak is utánuk jöttek, újra tánc és mulatság következett a barlang „táncteremnek” nevezett termében. Estefelé búcsút vettek a vendéglátóktól, majd a hazafelé út a már ismert módon zajlott: az állomásokon zene és éljenző helyiek fogadták az utazókat. Budán újra

21 Pesti Hírnök 1862. június 25.

hatalmas tömeg gyűlt össze a fogadásukra, az érkezők narancsot dobáltak, az itthon maradtak pedig éljeneztek őket.

A beszámolók tanúsága szerint a résztvevők jobbára elégedettek voltak az utazással, a szövegekben jóval nagyobb helyet kapnak a kellemes élmények, mint a kellemetlenségek. A lapok azonban kitérnek a tömeges vasúti utazás hátulütőire is: a kocsik szűkek, a ruhák összegyűrődtek, az utazók kiéheztek a hosszú utazás során.

Az emlékezés

„Nagyon szép a tárgyilagosság — különösen kívánatos útleírásoknál, mert különben az önszeretet erőt vesz rajtunk, s megtörténhetik, hogy a címet kivéve egész cikkünk — önéletírás lesz”²² — előlegezte meg Beniczky Emil, a Pesti Hölgydivatlap szerzője az utazástörténet mára már közhelyként emlegetett megállapítását, amely szerint az útleírás többet árul el szerzőjéről, mint a leírt országról, kultúráról.²³ Beniczky könnyen beszél tárgyilagosságról, hiszen nem vett részt a kéjutazáson, így nem kellett úti beszámolót készítenie, társasági szemléjében csak néhány — később említendő — kommentárt fűzött mindahhoz, amit az utazók elmeséltek, leírtak. A trieszti kirándulók hazaérkezte utáni napokban ugyanis a lapok sorra közölték kiküldött tudósítóik beszámolóit — a Gombostú megfogalmazásában: „kéjkirándulási ömlengések”-et.²⁴ Az útleírások olyan gyors egymásutánban jelentek meg, hogy a szerzők bizonyára nem olvasták a többiek élménybeszámolóit, így azok nem befolyásolhatták őket saját úti emlékeik lejegyzésében.

Bár a szerzők tehát valószínűleg nem olvasták egymást, az ugyanarra az eseményre vonatkozó különböző szövegek — amelyek az emlékezet és a tapasztalat sajátosságai, egyedisége, a szerzők egymástól különböző egyénisége és talán a megrendelők elvárásai miatt is bizonyos pontokon eltérnek — összehasonlítása éppen a hasonlóságok, egyezések miatt érdekes. A szerzők egyéni élményei, tapasztalatai, írói habitusa és stílusa mögül előtűnő közös vonások az írókra, tágabban pedig országukra, kultúrájukra jellemző közös gondolati sémák, egy kollektív tudat és történelmi emlékezet létéről tanúskodnak. A szövegek elemzésénél természetesen figyelembe kell venni keletkezésük körülményeit:

22 Pesti Hölgydivatlap 1862. július 1. 152.

23 Harbsmeier, 2006. 25.

24 Gombostú 1862. június 28. 1639.

megrendelésre és igen gyorsan készültek, íróik pedig elsősorban az otthonmaradt olvasóközönség kíváncsiságát akarták kielégíteni.

Kivétel ez alól a Jámbor Endrének tulajdonítható írás, amely fennmaradását annak köszönheti, hogy összeesküvést szervező szerzőjét 1863 augusztusában elfogták, lakásán házkutatást tartottak, ennek során néhány személyes iratát lefoglalták, és ezeket az eljárás irataihoz csatolták.²⁵ „A pestiek trieszti kéjutazása” címet viselő útleírást a szabómester minden bizonnyal saját maga, esetleg családja számára írta, iskoláztatásából, foglalkozásából kifolyólag pedig jóval kevesebb történelmi reflexiót és panelt tartalmaz, mint úti emlékeiket közévevő, javarészt újságíró útitársaié. Mindezek miatt nem is lenne helyes a többi úti beszámolóval együtt tárgyalni. Jámbor — ahogy ez útleírásának egy apró utalásából is kiderül²⁶ — az utazás idején már abban a tudatban élt, hogy családja Árpád-házi leszármazott, ő maga pedig népe vezetésére hivatott. Gondolkodását a nemzet, illetve a nemzet sorsa iránti elkötelezettség jórészt kitöltötte: ennek megfelelően beszámolójában is hangsúlyosan szerepel minden, ami nemzeti. Pontosabban fogalmazva: minden magyar honfitárs, akivel a hazától távol összeakad, minden Magyarországra emlékeztető dolog nagyon erős érzelmeket vált ki belőle — ez egyébként újságíró útitársairól is éppígy elmondható. A kivétel nélkül minden útleíró által említett magyar huszárokról például így emlékezik: „Magyar huszár testvéreink üdvözöltek bennünket, mi pedig őket viszonzva közibük rohantunk, s kinek milye volt, azzal kínálta meg őket. A lovak ágaskodtak, egy ágaskodó paripa kezem fejére bocsátá patkóját, melynek nyoma egész nap kezemen maradt...”²⁷

A szabómester otthoni politikai aktivitását ismerve²⁸ azt feltételezném, hogy igyekezett kiaknázni a saját és honfitársai trieszti jelenlétében rejlő demonstrációs lehetőségeket, beszámolója alapján azonban úgy tűnik, ami a külső szemlélő

-
- 25 HL IV.19 Abszolutizmus kori iratok, Somogyi és társai, 4. doboz, 468. „A pestiek trieszti kéjutazása”.
- 26 Jámbor az első trieszti napon a tengeri fürdőbe vitette magát: „vizsgáltam a csónakot, hogy vajon miféle címmel bír, amidőn azt láttam, hogy öfelsége császárunk és királyunk s a kedves hitvesére van címezve, mely miatt engem kimondhat öröm szállt meg: hogy én ily egyszerű polgár létemre a tengeren ős rokonaimhoz címezett csónakon evezhetem a fürdőbe, melyre könnyek csordultak ki szememből...” HL IV.19 Abszolutizmus kori iratok, Somogyi és társai, 4. doboz, 468. A pestiek trieszti kéjutazása. 3.
- 27 HL IV.19 Abszolutizmus kori iratok, Somogyi és társai, 4. doboz, 468. A pestiek trieszti kéjutazása. [1.]
- 28 Itt elsősorban az általa szerkesztett és kiadott szabászati szaklap, a Férfidivat-közlöny egyre merészebb cikkeire, illetve a Jámbor-Somogyi féle, 1863-ban leleplezett „összeesküvése” gondolok. Lapjának egyik számát egyébként éppen az utazás előtt tiltották be.

(a kései olvasó, vagy a korabeli hatalom) számára demonstráció, tüntetés, az számára csupán a hazafiság minden hátsó szándéktól mentes, szeretetreméltó megnyilvánulása: „az jutott eszembe, hogy volna nekünk, utasoknak, ily távol esve hazáinktól [esetleg házainktól] másnap reggel korán templomba mennünk mint istentiszteelőknak, s kijövetelünk után a hazánknak rendületlenül légy híve ó magyartot énekelnünk.” A Magyarországon ekkor éppen tiltott Szózat éneklése egy meg nem nevezett „Cs. Kir. tanácsos úr” figyelmeztetése miatt elmaradt.²⁹ Ugyanígy pusztá örömkítőrésként értelmez egy, a gyanakvó olvasót erősen utcai tüntetésre emlékeztető jelenetet: „... a túlsó hajóknál egy roppant néptömeg állott, s onnét a város fele vonulva iszonyúan ordítottak... [A tömeg] eleibe az olaszok engem is odarántottak ezen kiáltással, e viva ungarija fraternitét. A deákbló kivéve gondolám ezek bennönket testvéreknek neveztek. Mi is tehát viszonzozva azt kiáltottuk, e viva italia et fraternitét.” Az esti színházi eseményekről megemlékező soraiból végképp hiányzik mindenféle demonstrációs szándék: „Én látván, hogy itt a legbékeszeretőbb embert is veszély érheti, a mellécsarnokba vonultam, s magamnak, valamint az ott levőknek is kávét s cukros vizet hozattam.”

Az eddig idézettekén kívül Jámport főként a szokatlan, érthetetlen dolgok érdekelték a trieszti utazás során, illetve ezeket tartotta említésre méltónak. A látnivalók közül a halpiac, a hajógyár, illetve a tengeri fürdő meglátogatásáról emlékezett meg. A megtekintett operából pedig kizárólag egy szó ragadt meg emlékezetében, ráadásul le is írta, hiszen a lapokkal ellentétben nem kellett tekintettel lennie a finom lelkületű olvasóközönségre: „többnyire e szót lehetett hallani, baszta, baszta, baszta, erre mi magyarok szörnyen kacagtunk.”

A szabómester beszámolójához hasonlóan a lapokban megjelent beszámolókból is egy négy napos, állandó felfokozott hangulatban zajló, „nemzeti zamatú”, magyar zenével és tánccal kísért, borral bőven megöntözött népünnepély képe rajzolódik ki. A szerzők, valamennyien komoly újságok tudósítóiként, azonban nem elégedhettek meg egy Jámbor-féle őszinte és keresetlen útleírással, hanem folytonosan olvasóikra, szerkesztőikre — és az elkövethető sajtóvétségekre kellett gondolniuk. Az olvasók igényeinek kielégítése érdekében mindenről beszámolnak, mindenhez megjegyzést fűznek, a négy napos utazásról (amelyből kettő vonatozással telt) hosszára nyúló írásokban számolnak be. Vannak azonban dolgok, amelyeket elhallgatnak: az utólagos cenzúra miatt a látogatás során

29 A trieszti úton a Szózat vagy egy másik, Magyarországon tiltott mű, talán a Kossuth-nóta mégis elhangzott: a Magyar Sajtó tudósítása arról számol be, hogy a hajókiránduláson a zenekar játszotta Rákóczi indulót, „és azt a *másikat* is, melyről nem hittük, hogy a hajózenekarok ismerjék.” Magyar Sajtó 1862. június 26. [577.]

minden bizonnyal lezajlott tüntetésekre, a rendőrség állandó jelenlétére inkább csak az utalásokból lehet következtetni.

A lapok nem közölték a kiránduláson résztvevők listáját, így az utazóközönség összetételéről egyelőre csak az útleírások alapján lehet képet alkotni. Az utazás elvileg bárki számára nyitott volt, bár az utazóknak a kalandvágyon túl természetesen négy nap szabadidővel és némi készpénzzel is rendelkezniük kellett, és az utazást beharangozó híradásokhoz is hozzá kellett jutniuk. A beszámolók mindazonáltal kiemelik az utazás demokratikusságát: többnyire kereskedők, iparosok, külvárosi házbirtokosok vettek részt, kihasználták az alkalmat, hogy olcsón utazhassanak a tengerhez. De az utazók között jelentős számban képviseltette magát a városi értelmiség és a vidéki birtokosság is. A lapok híradásai és az útleírások is külön figyelmet fordítottak a kiránduláson résztvevő hölgyekre (az általam olvasott valamennyi útleírást férfiak írták). Sokan kiemelték, hogy a szép magyar hölgyek (persze az ifjak is) tetszést arattak a triesztiek körében, azonban nem mindenki tartotta helyesnek a nők részvételét. A Sürgöny arról számolt be, hogy egyes hölgyek, az előzetesen ismertetett szabályok ellenére nemcsak kézipoggyászt vittek magukkal, hanem hatalmas kalapskatulyákkal és bőröndökkel szálltak fel az amúgy is zsúfolt vonatra. Beniczky Emil szerint pedig (aki egyébként nem is vett részt az utazáson), „e kéjkirándulás nem nőknek való”, mivel túlságosan fásasztó.³⁰

Magára a vasúton történő utazásra kevésbé és meglehetősen közhelyszerűen („toporzékolva várt a vasló, orrlýukaiból koronként trüsszögve forró gőzt lehelte”)³¹ reflektálnak a szerzők, és természetesen főként az utazás sebessége jelent élményt: nem meglepő, hogy szívesen hasonlítják a vasúti utazást repüléshez.³² A Gombostú tudósítója az egy egész napig tartó hazautat így foglalja össze: „Egyet aludtunk, egyet álmodtunk, egyet ásitottunk, és Buda pályaudvarán voltunk.”³³ Mindez az Üstökös Tallérossy Zebulonja, az egyik „trieszti gyors kéjenc” tollából így hangzik: „Pompas latvanyok wagon ablakból! It gyün egy var! Volt nincs.”³⁴ A sebességnek azonban haszna is van: „A közlekedés gyorsasága megengedi, hogy most csak úgy mulatságból valamelyik szomszéd országba ránduljon az ember, hová hajdan hetek voltak szükségesek, hogy elmeessen. A vasúttársaságok, amellet, hogy szép hasznuk van belőle, egyik föladatuknak felelnek meg,

30 Pesti Hölgydivatlap 1862. július 1. 153.

31 Magyarország 1862. június 25. Maszák Hugó útleírása

32 Csatár 1862. június 26. 103. Boros Mihály útleírása

33 Gombostú 1862. július 5. 1702.

34 Üstökös 1862. június 28. 202.

midőn a jutányos árú, úgynevezett kéjvonatokat rendezik, melyek alkalmat adnak a nagyközönségnek előtte ismeretlen tájak, országok, nevezetességek megtekintésére.”³⁵ — véli a Magyar Sajtó szerzője.

A beszámolók látszólag cáfolják a 19. századi vasúttal foglalkozó antropológiai irodalom azon megállapítását, amely szerint az utazók arra panaszkodnak, hogy a vonatablakból alig lehet kivenni valamit, ennek következtében az indulási és a célpont közötti tér megszűnik, az utazás sebessége miatt az utazók nem tudják kiélvezni azt.³⁶ Turistáink ugyanis az út közben látottakat is — igaz, részben előzetes ismereteikre hagyatkozva — részletesen leírják, jellemzik a természeti tájat és az emberi civilizáció hagyta nyomokat. Gyönyörködnek a vidékben, és csodálják az embert, illetve a felsőbb hatalmat („Imádjuk az északfönséget, s abban a mindenható istenséget.”³⁷), aki legyőzi a természetet, és mostoha körülmények között is civilizációt teremt. Különösen a kedvezőtlen adottságok ellenére is szorgalmasan művelt területek lakóit dicsérik. A sziklás Karsztvidék azonban elszomorítja a kötenger látványához nem szokott magyar szemeket.

Valamennyiüket elbűvölte a Nabresinánál eléjük táruló Adria látványa. Az utazók közül sokan most először látták a tengert, és a lenyűgöző élményről emelkedett mondatokban számolnak be: „Mint gyermek sokat ábrándoztam a triesti öböl elragadó csodaszépségéről, de midőn a végetlen, láthatatlan tenger sima tükre s rajta a számtalan vitorlás hajó, s a víz hullámain ringatózó száz meg száz halász bárka szemembe tűnt, e gyönyörű látvány képzetemet messze túlszárnyalá, s nem tudom, de szokatlan kéj önté el egész valómat, s oly boldog valék e pillanatban, s oly megelegetett, amilyen még életemben soha.”³⁸ — jegyzi fel például Balázs Frigyes, a Hölgyfutár útleírója.

Sok esetben természetesen már előzetesen ismert dolgokat idéznek fel,³⁹ magának a tájnak, a tengernek, illetve a városnak romantikus, dagályos, gyakran panelekből építkező, közhelyekben bővelkedő leírásához a szerzőknek akár nem is feltétlenül kellett volna Itáliába utazniuk. A — javarészt a romantika stílusjegyeit magukon hordozó — trieszti beszámolókból számos példát lehet idézni az olvasmányokra, közkeletű sztereotípiákra építő, nem igazán élményszerű, ám

35 Magyar Sajtó 1862. június 25. [574.]

36 *Schivelbusch*, 2008. különösen 45., 65.

37 Sürgöny 1862. június 25. [1.] Rádi útleírása

38 Hölgyfutár 1862. július 1. 619. Balázs Frigyes útírajza

39 „...senkinek sem tanácsolom, hogy egy idegen vidéket csak a kupé ablakából írjon le, mert annak feltétele igen egyszerű: tudnunk kell előre mindent. A személyes tapasztalat csak annak igazolása, amit korábban megtanultunk.” Strindberg-t idézi *Schivelbusch*, 2008. 61.

hangzatos és olvasóbarát leírásokra. „Szívtuk a tengerpart balzsamos fuvalmát; narancslugasok árnyában pihentünk, s a narancsfák ragyogó szép gyümölcsét megízlelők; társalogtunk a bájos olasz nővel, kiknek haja fénylik, mint ha fekete sugarakból volna összerakva, szeme villog mint az aragoniai tör, szerelme forró és magasztos, bosszúja kérlelhetetlen.” — írja a Gombostú tudósítója.⁴⁰

A tájleírásoknál sokkal érdekesebb az országon való átkelésnek, illetve a határ átlépésének szimbolikus aspektusa: a vonatút a legtöbb szerző számára időutazást, a nemzeti történelemben való utazást is jelentett; a tájat a magyar történelem hősei és — inkább baljós — eseményei népesítik be. A csáktornyai erdő Zrínyire emlékeztette a magyarokat, köztük Győry Eleket, a Hölgyfutár tudósítóját: „setét árnyai borús emléket keltenek szívemben, eszembe jutott Zrínyi Miklósnak, a költőnek szomorú kimúlta [...] Egy sóhajjal áldoztam szent emlékének, aztán eltűnt előttem a szomorú esemény néma színhelye.”⁴¹ Thaly Kálmánnak szinte történetírói kötelessége, hogy ahol lehet, a múltra emlékezzen. Csáktornyán „amint az ablakon kipillanték, félig álomba merült lelkem a fölmeredő vén, vastag tölgyek között képzelegve keresé a fát, amely alatt, s a helyet, ahol két század év előtt, Magyarország akkori legnagyobb költőjét és hőjét, Zrínyi Miklóst a vadkan széjjelszaggatá. S a hajnal fényét álmaimban a költő, a hős, a páratlan hazafi kioszlott vérenek gondolám.”⁴² Celjénél hasonló komor gondolatok jártak a magyarok fejében: a város és a vár komoran néztek alá, „mintha tudnák, hogy az emlékezet is mit egykori büszke urok a magyar szívekben ébreszt komor és setét.”⁴³ „Lehetetlen, hogy a nemzeti múltját ismerő magyar kebelt sokszoros visszaemlékezések meg ne lepjék.”⁴⁴ A magyarok rövid itáliai kalandozása egy másik útleírás szerzőjében Nagy Lajos korát idézi fel: „hová levétek szép napok; a magyar dicsőség arany korszaka?” — hangzik költői kérdése.⁴⁵

Az utazók alig pár napot töltöttek távol hazájuktól, a szerzők mégis kitüntetett eseményként emlékeztek meg az ország elhagyása és a hazatérés élményéről. Bár nem szólnak sem Rákócziról, sem a '48-as emigrációról, úgy tűnik, a magyar történelem összes kényszerű határátlépése lepergett előttük, legalábbis írás közben. „Nincs talán nemzet, kire jobban, mélyebben hatna a gondolat, átlépni hona határait...” — írja Győry Elek kifelé, míg hazafelé a hazájuktól távol élők

40 Gombostú 1862. július 2. 1669. Hamvai útleírása

41 Hölgyfutár 1862. június 28. 611.

42 Pesti Napló 1862. június 25. Thaly Kálmán útleírása

43 Hölgyfutár 1862. június 28. 611.

44 Sürögöny 1862. június 25. [1.] Rádi útleírása

45 Gombostú 1862. június 28. 1635. Hamvai útleírása

jutnak eszébe, „akik évek hosszú során át nem látják bérceinket, arany kalászu rónainkat, nem szoríthatnak kezét honfiaikkal, barátaikkal, kedveseikkel és csak az ellengő szellő hordja ide vágyó sóhajaikat, mit érezhetnek azok, mint borulhatnak imára, midőn e földre lépnek, melyről elmondattott: Itt élned, halnod kell!”⁴⁶

Az ország elhagyása az otthon dicséretére is alkalmat biztosít: „elhagytuk ez édes haza földét gazdag síkjaival, emelkedett alakú, valóban az Isten képére teremtett népével, s behaladtunk Stiriába.”⁴⁷ A rövid távol töltött idő is elég volt ahhoz, hogy a határ átlépése heves érzelmeket váltson ki a hazatérőkből. „... mily édes érzés szállt lelkünkre, midőn reggel felé Csáktornyán a hazaföldre léptünk. Mindenütt jó, de mégis legjobb otthon...”⁴⁸ „Oly rövid ideig valánk távol, mégis midőn megcsendültek füleimben az igaz magyar zene hangjai, midőn láttam a fekete fiúkat, mint ríkatják, nevetetik a hegedű húrjait, megpezdült a vér ereimben.”⁴⁹ – írja Gyóry Elek a hazatérésről, bár magyar zenében éppen Triesztben sem szenvedhetett hiányt.

A szerzők számára a legnagyobb élményt nem is a szép tájak, soha nem látott városok felfedezése jelentette, hanem az irántuk, az ő értelmezésükben az egész magyar nemzet iránt megnyilvánuló szeretet. „Mily jól esik látni azt a magyarnak, hogy amerre útja vezet, rokonszenvező keblekre talál, s forró baráti kezek nyúlnak felé!”⁵⁰ Örülnek a külföldi állomásokat díszítő lobogóknak és az őket üdvözlő, magyar zeneszámokat is játszó zenekaroknak, és megjegyzi, ha a zászlók közül hiányoznak a magyar színek, mint például Pettauban. „Az indóház igaz, hogy idegen földön van, de legalább velünk egy birodalomban, a társulat ha nem is kizárólag magyar, de a vonalnak egy szép ága s egyik feje magyar földön van, mindenek felett pedig kizárólag magyar kirándulás volt, ennyit ha egyéb nem, legalább a gyöngédség megkívánt volna. E hiba alól nézetem szerint nincs mentség.”⁵¹ „Lelkem túláradozott az örömtől és fájdalomtól: az örömtől, hogy van még a magyarnak sok jó barátja a földön; a fájdalomtól, hogy ellenségei távol tartják tőle.”⁵² A pettaui közönség „élvezni látszott a népek közel kilátásban lévő testvériesedésének hajnalát.”⁵³ – írja például a Sürgöny tudósítója.

46 Hölgyfutár 1862. június 28. 611. Gyóry Elek útleírása

47 Magyarország 1862. június 26. Maszák Hugó útleírása

48 Csatár 1862. június 26. 103. Boros Mihály útleírása

49 Hölgyfutár 1862. június 28. 611. Gyóry Elek útleírása

50 Hölgyfutár 1862. június 28. 611. Gyóry Elek útleírása

51 Magyarország 1862. június 26. Maszák Hugó útleírása

52 Gombostű 1862. július 2. 1669. Hamvai útleírása

53 Sürgöny 1862. június 25. [1.] Rádi útleírása

A szívélyes külföldi fogadtatásnál csak az ismerős dolgokkal, leginkább a külföldön tartózkodó honfiakkal való találkozásról számolnak be nagyobb lelkesedéssel. Az útleírások kivétel nélkül elbeszéli például a Pragerhofban állomásozó magyar huszárokkal való találkozást: az utazók leugráltak a vonatról; „ott álltak, illetőleg ültek toporzékoló lovaikon e délceg hadfiak, kiválva a vidék rokkant népe közül, mint vízpartján görbe dőlt fűzek körül a sudar jegyene”⁵⁴ a jelenet könnyeket csalt a szemekbe,⁵⁵ és általános következtetés levonására sarkallt: „ellenállhatatlan kétérzet, mely a honfiak keblét elfogja mindannyiszor, valahányszor idegen országban földiekkel véletlenül találkozunk.”⁵⁶

Az ismerős dolgok egyébként az új benyomások között való eligazodást, azok feldolgozását is segítik. Az útleírás műfajára jellemző, hogy a szerzők az ismertett országban tapasztalt jelenségeket ellentétbe, vagy éppen párhuzamba állítják a saját kultúrájuk jellemzőivel. Igaz ez a tájra is, a hegyek, a tenger a legkülönfélébb magyar tájakat idézik föl az utazók emlékezetében, a tenger az Alföldet, a hegyek Erdélyt: „A tengernek síksága önkénytelenül a délibábos Alföldet juttatá eszünkbe.”⁵⁷ „Alföldi útítársaim az ily kerítésekkel elkülönített darab földcskéket látván, azon megjegyzéssel éltek: no itt is megtörtént már a tagosítás, csak hogy nagyon szűkre szabták.”⁵⁸ „Eszembe juttatá e vidék édes szülőföldemet, az ilyenekben rendkívül gazdag Erdélyt, melynek annyi bájjal telt dús termő földü gyönyörű vidékeit a magán érdekek miatt mindedig nem kigyózhata át a vérét életpezsgésbe hozó vasút, pedig az itteninél kevesebb fáradtsággal s a mennyiben a keleti kereskedés folyamát tágan megnyitná, nem kevesebb előnnyel lenne létesíthető.”⁵⁹ Természetesen nemcsak az otthoni táj, hanem más ismerős dolgok is felidéződhetnek egy-egy új, nem ismert jelenség láttán. Egy utazó az adelsbergi barlang egy nem túlságosan találóan elnevezett cseppköve láttán keres saját életéből prózai hasonlatot: „egy pestkülvárosi hentes a függöny nevű csoportozatot dagadóhoz hasonlítja, s ily értelemben tette reá figyelmessé kedves feleségét.”⁶⁰ Más olvasmányait vonultatja fel egy nem mindennapos látvány feldolgozásához: „A hajó egyik karfájára dőlve, és tekintetemet a végetlen tenger síkságára függesztve, mely királyi méltósággal

54 Magyarország 1862. június 26. Maszák Hugó útleírása

55 Csatár 1862. június 26. 103. Boros Mihály útleírása

56 Sürögöny 1862. június 25. [1.] Rádi útleírása

57 Pesti Hírnök 1862. június 25. (-ó) útleírása (azonosítatlan szerző)

58 Pesti Hírnök 1862. június 25. (-ó) útleírása (azonosítatlan szerző)

59 Magyarország 1862. június 26. Maszák Hugó útleírása

60 Pesti Hírnök 1862. június 26. (-ó) útleírása (azonosítatlan szerző)

terült el előttünk, hallgatám a habok moraját, önkénytelenül eszembe jutott *Heine* „Lorelei” című dala; s az éj bűvös csendjében mennyivel igazóbb lehet e bájszépségű panorama, mely mesevilágként ragyog az ég alatt, eltulajdonítva bár csak rövid időre egyik jogát: a *végtelenséget*. Ily gondolatok közt önkénytelenül igazat adtam *Michelet*-nek, ki a nyugodt tengert szerető lánykához hasonlítja, midőn eszményi odaadással öleli keblére, s a felzúdult habsokaságot a haragvó, féltékeny nőhöz, ki fúriaként keresi tárgyát, melyen bosszúját kihűtse!”⁶¹

Az adelsbergi barlang a legtöbb szerzőben az aggteleki barlangot idézi fel, és alkalmat ad az összehasonlításra, illetve az otthoni viszonyok kritizálására: az aggteleki barlang szebb, de a magyarok nem használják ki a lehetőségeket. „Intés lehetne ez nekünk magyaroknak, hogy ne hanyagoljuk el a sok drága kincset, mellyel az anyaföld megáldott; tegyük az aggteleki barlangot járható és szemlélhető állapotba; így jövedelmezni is fog a tulajdonosoknak, s messze vidékről jönnek majd csodájára az idegenek.”⁶²

1862-ben járunk, a magyar nemzeti viselet újraéledésének, divattá válásának időszakában, így természetes, hogy a kéjutazók többsége nemzeti öltözetben indult a négy napos külföldi kirándulásra. „Az utazók kivétel nélkül magyarosan voltak öltözve, sőt azon néhány bugyogó is, mely egyikre másikra szorult vélt kényelemből, Triestben tisztességes magyar nadrággá változott.”⁶³ Az 1200 utazó így már külsőségekben is egységes csoportot képezett, és pusztá megjelenésével kifejezte összetartozását, illetve a magyar nemzethez való tartozását — az általános európai divattól legalábbis részben elütő öltözet minden bizonnyal csak fokozta az utazás nemzeti demonstráció jellegét. Természetesen az útleírások alapján nem lehet megállapítani, hogy a kirándulók azért öltöztek magyar ruhába, mert otthon is éppen ilyet viseltek, vagy pedig az utazás különleges, ünnepi, a nemzeti identitás demonstrálására alkalmas volta miatt vették fel a nemzeti öltözetet. Valószínűleg mindkét lehetőségre akadna példa az utazók között. Öltözetükre szinte az összes beszámoló reflektál, és azokban az újságcikkekben is szerepel, amelyek írói nem is vettek részt az utazáson. A szerzők egyhangúlag arról számolnak be, hogy a magyarok megjelenése sikert aratott a helyiek körében: a triezsti közönség megbámulta a díszes magyar ruhát, „akinek nagy szakálla meg veres mellénye volt, az rendkívüli lelkesült fogadtatásnak örvendhetett.”⁶⁴ Különösen Thaly Kálmán ecsetelte érzékletesen a kiváltott hatást: „Az 1200 keleti

61 Pesti Hírnök 1862. június 26. (-ó) útleírása (azonosítatlan szerző)

62 Magyar Sajtó 1862. június 26. [577.]

63 Magyar Sajtó 1862. június 25. [574.]

64 Hölgyfutár 1862. június 28. 611. Gyóry Elek útleírása

pezsgővérű szittyá egészen fölélénkíté a nagy várost [...] Ehhez járult az olaszok s különösen az olasz nők bámulata, a kik a phantasticus öltözetű daliás alakokat nem győzték eléggé nézni. Voltak is eredeti egyéniségek és öltözetek; a sas- és darutollas, árvalányhajbokréta kalpagok, kalapok, a nagy ezüst gombos, láncos menték, szűrök, panyókák, a testhez álló kurta dolmány vagy a díszattilák, a zsinóros szűk nadrágok, sarkantyús csizmák, fokokok, buzogányok, csáti botok és szakállas, bajuszos bátor arcú tulajdonosaik itt új látvány valának, nem csoda, ha megbámultattak. Az ily tuhutumi alakok gyakran vékony, magas kalapos, frakkos olaszokkal sétáltak karon fogva együtt, beszélve egymással mindenképpen — még diákul is.⁶⁵

A vendéglátók a csárdás elsajátításán felül magyaros ruhadarabok és kiegészítők felöltésével is igyekeztek az utazók kedvébe jární, Győry Elek szállásadónője például zsinóros ruhába öltöztette kiséjét, és „piccolo ungharese”-ként mutatta be vendégének, más triesztiek pedig — a magyar ifjak mintájára — árvalányhaját tűztek kalapjuk mellé.⁶⁶ Az itthon maradt Beniczky Emilt a trieszti kirándulók magyar ruhája indítja elmélkedésre: nem érti, miért nem hordják itthon is a nemzeti öltözetet, a magyarok miért csak külföldön akarnak magyarnak látszani?⁶⁷ Azért akadtak kivételek is, akik nem a nemzeti öltözetet választották az utazáshoz. Maszák Hugó útleírásában nem rója meg őket, de sajnálkozik, és az okokat keresi: „kár, hogy hölgyeink és nőink közül többen a magyar ruhát itthon feledték, s helyette, tán attól tartva, nehogy a világtól elmaradott barbároknak tartsák, szép nemzeti viseletünk helyett, franciás se nem — se nem ruhákban jelentek meg.”⁶⁸

Bár az útleírások szerzői csak igen óvatosan nyilatkoztak politikai kérdésekről, az elnyomásról pedig leginkább elhallgatással beszélnek, mindenképpen foglalkozni kell a kirándulás politikai aspektusaira tett utalásokkal. Mint ahogy a dolgozat elején már említettem, a különböző lapok és útleírók nem egyértelműen nyilatkoztak a kirándulás mögött rejlő esetleges politikai szándékot illetően. Ez az ellentmondásosság nyilvánul meg abban, hogy a szerzők még az őket az állomáson váró triesztiek tömegének kezdeti megilletődöttségét is eltérően értelmezik: egyesek a hatalmat sejtik a triesztiek magatartása mögött, mások lélektani okokat keresnek. Győry Elek szerint „hogy ne fejezzék ki örömeiket zene és riadás hangjaiban, arról volt gondoskodva, de azért a szemek ragyogása eléggé

65 Pesti Napló 1862. június 26. Thaly Kálmán útleírása

66 Hölgyfutár 1862. június 28. 612. Győry Elek útleírása

67 Pesti Hölgydivatlap 1862. július 1. 152.

68 Magyarország 1862. június 27. Maszák Hugó útleírása

beszélt, ott ült azokban a szív örömderűje⁶⁹ — vagyis az osztrák hatóságokra fogja a vártnál kevésbé lelkes fogadtatást. A trieszti fogadtatással elégedetlen Boros Mihály egy olasztól megtudta, hogy a városi tanács sokkal szívélyesebb fogadásra készült, de a hatóság betiltotta.⁷⁰ Rádi, a Sürgöny újságírója azzal magyarázta a fogadtatás hüvösségét, hogy a trieszti cigányzenekar érkezésére is számítottak, így csalódottak voltak, hogy nem volt zene.⁷¹ Az Idők Tanúja és a Magyarország úgy látta, hogy a magyar turisták és nemzeti ruhájuk új, szokatlan látványa okozta a vendéglátók kezdeti csendességét, de a második vonat érkezésére már feloldódtak.⁷² Hamvai pedig nem emlékszik semmiféle megilletődöttségre, szerinte hullámzó tömeg fogadta a magyarokat, evvívák, éljenek repkedtek.⁷³

A magyar és olasz nép hasonló sorsából eredő testvériséget valamennyi útleíró megtapasztalta és átérezte a trieszti tartózkodás során — a felfokozott hangulat mindenkit magával ragadott, és több szerzőt messzemenő következtetésekre ragadtatott. „Istenem! Hogyan tudná szeretni egymást ez a nép, és mily boldog lehetne ez a birodalom, ha ezt a kölcsönös szeretetet élvezhetné! Pedig erre mi sem kívántatnék egyéb, csak az, hogy minden nemzetnek adassék meg a magáé.” — kiáltott fel például Boros Mihály.⁷⁴ A „labancabb” hangot megütő Pesti Hírnök viszont nem két hasonló sorsú nép találkozásaként és a hasonló helyzetből eredő rokonszenv megnyilvánulásaként fogta fel a trieszti kirándulást, hanem a Birodalom két darabja közötti kapcsolatfelvételnélként ábrázolta, amely hasznos az egymással szembeni balítéletek leküzdésében: „Ezt állami szempontból tekintvén, miután Triesztnak, valamint nekünk csak Ausztriával van jövőnk, hasznosnak nevezhetjük, miután a triesztieknek a Fiume végetti féltékenységből támadt s ápolat irántunk hiedsége ily barátságos fogadtatás által lassankint el fog enyészni.” A szerző a többi útleíróval ellentétben nem említi, hogy a látogatók, illetve a vendéglátók bármilyen összetűzésbe keveredtek volna a helyi hatósággal, sőt, azt állítja, hogy a barátságukat hevesen mutatókat sem háborgatták.⁷⁵

Összetűzés pedig minden bizonnyal volt, bár erre inkább csak az útleírásokban elszórt utalásokból lehet következtetni. A Jámbor Endre útleírása kapcsán már emlegetett második trieszti estén a kirándulók közül sokan a színház előadását

69 Hölgyfutár 1862. június 28. 611. Gyóry Elek útleírása

70 Csatár 1862. június 26. 103. Boros Mihály útleírása

71 Sürgöny 1862. június 25. [1.] Rádi útleírása

72 Idők Tanúja 1862. június 25. 576. ; Magyarország 1862. június 27. Maszák Hugó útleírása

73 Gombostú 1862. július 2. 1667. Hamvai útleírása

74 Csatár 1862. június 26. 103. Boros Mihály útleírása

75 Pesti Hírnök 1862. június 26.

nézték meg, ahol Verdi operáját, az *Ernanit* adták. A történet egyik szála, a király elleni összeesküvés már önmagában is elegendő lehetett volna, hogy a magyarok és olaszok amúgy is emelkedett hangulata még tovább fokozódjon. A beszámolók szerint a színházban már eleve akkora zaj volt, hogy alig lehetett játszani — a *Pesti Hírnök* ezt a közönség jókedvével magyarázta.⁷⁶ A hangulat végül az operában elhangzó néhány szó hatására hágott a tetőpontra, olyannyira, hogy hamarosan rendőrök vetettek véget az előadásnak, az utcára vonuló tömeget pedig szétoszlatták. „Ott kellett volna hallani az épületet megrázkódtató: *eviva hungaria!* Éljenek az olaszok! A darab e jelentékeny szavainál: „*siamo tutti fratelli!*” mindnyájan testvérek vagyunk.”⁷⁷; „olasz a magyar, magyar az olasz nyakába borult, a hölgyek szeméből gyöngyök peregtek alá az öröm miatt. Azonban a rendőrség jónak látta a szívek néma beszédjét is megtiltani akarni...⁷⁸; „oly lelkesedésbe hozták az olasz és magyar közönséget, hogy a taps, tetszésnyilvánítás, éljenzés, kézszerítés, ölekezés percekig tartott.”⁷⁹ Maszák Hugó azt állítja, hogy ezen az estén a triesztiek a magyarokat és Kossuthot, a magyarok pedig az olaszokat és Garibaldit éltették, igaz, nem saját élményeire, hanem egy bécsi lapra hivatkozik.⁸⁰

Adott volt tehát a Magyarországon nem túl kedvezően fogadott Buda–Trieszt vasútvonal, amelynek népszerűsítésére — bár a teherforgalom nyilván sokkal jelentősebb volt, mint a vasúti személyszállítás — egy tömeges társasutazás szervezése kétségkívül jó alkalmat kínált, a vasúttársaság motivációja tehát tökéletesen érthető (nem sokkal korábban Bécsből is indítottak hasonló kirándulást Triesztbe). Abban, hogy a trieszti kényutazás ekkora tömeget mozgatott meg (a lapokból kiderül, hogy 1200-nál jóval többen szerettek volna utazni, az utazók indulását és érkezését pedig több tízezer nézték meg a buda–kanizsai vasút mentén fekvő városokban), a vasúti kirándulás olcsósága, újszerűsége és a Déli Vasút intenzív reklámkampánya bizonyára fontos szerepet játszott, mindez azonban nem ad kielégítő magyarozatot a hatalmas érdeklődésre. Az utasok teljes névsorát — egyelőre — nem ismerem, de az útleírásokban megnevezett ismertebb

76 *Pesti Hírnök* 1862. június 25. (azonosítatlan szerző)

77 *Hölgyfutár* 1862. június 28. 611. Gyóry Elek útleírása

78 *Gombostú* 1862. július 2. 1669. Hamvai útleírása

79 *Magyar Sajtó* 1862. június 26. [577.]

80 Magyarország 1862. június 27. Maszák Hugó útleírása

személyeknek például minden bizonnyal megvolt a lehetősége arra, hogy a négynapos, rohanva megtett, tömeges, fárasztó és kényelmetlen utazás helyett kellemesebb körülmények között jussanak el a tengerhez. Nem egyértelmű Hollán Ernő szerepe sem: a negyvennyolcas honvédezzredes, aki vasúti mérnökként az 1850-es évektől kezdve kritizálta a birodalmi vasúthálózat tervezetét, mivel az nem felelt meg a magyar nemzeti érdekeknek, az OMGE emlékiratában pedig a fiumei vasút szükségessége mellett érvelt, ekkor már a vasúttársaság alkalmazottja. Az úti beszámolók tanúsága szerint ő volt a trieszti kirándulás legfőbb kezdeményezője és szervezője, amiért is — ahogyan Thaly Kálmán útleírása beszámol róla — az utazók a hazafelé úton Fehérvárnál fölemelték és megéjlenezték.⁸¹ Egyes útleírások arról is szólnak, hogy a kirándulás tetemes anyagi haszonnal járt a Déli Vasút számára, Hollánnak vélhetően nem volt nehéz dolga, amikor munkaadójának beleegyezését kellett megszereznie ötletének kivitelezéséhez.

A lapokban megjelent útleírásokból keveset tudunk meg a kirándulók — akik egyébként valódi turistaként viselkedtek, mindent látni akartak, és „szorgalmasan vásároltak”⁸² — motivációjáról, de néhány elejtett mondatból arra lehet következtetni, mindenki tudta, „hogy utunk több volt egyszerű mulatságnál, hogy az egyszersmind összekötő sodrony is volt, melyen rokonérzelmű keblek villany szikrái találkoztak”⁸³, vagy máshol: „A kirándulásnak általában mindenki magasabb érdeket, nagyobb horderőt látszott tulajdonítani, mint amennyivel egy közönséges kéjutazás szokott bírni.”⁸⁴ A Napkelet kijelentette, hogy „az ország szíve jelenleg Triesztben dobog.”⁸⁵ Az utazásnak tehát többen nagy, sőt politikai jelentőséget tulajdonítottak, és valószínűleg a hatóságok is így vélekedtek: május végén híre kelt, hogy az utazást „felsőbb helyről” betiltották (ez természetesen álhír is lehetett, de terjesztői minden bizonnyal hihetőnek tartották);⁸⁶ Laibachban pedig a csendőrség megakadályozta, hogy a helyiek a vasútállomáson üdvözljék az átutazó magyarokat. („1100 magyar kéjutazó demonstrációjától tartottak?” — tette fel a Hölgyfutár a költői kérdést.)⁸⁷

81 Pesti Napló 1862. június 27.

82 Hölgyfutár 1862. június 28. 611. Győry Elek útleírása; az útleírók az ajándéktárgyak közül a következőket említik: narancs, citrom, füge, kínai csecsebecsék, kagylók, rákok, egyéb tengeri élőlények.

83 Hölgyfutár 1862. június 28. 611., Győry Elek útleírása.

84 Pesti Napló 1862. június 25., Thaly Kálmán útleírása.

85 Napkelet 1862. június 22. 394.

86 Pesti Napló 1862. május 28.

87 Hölgyfutár 1862. június 26. 604.

Minden bizonnyal túlzás lenne egy 1200 fős csoport minden egyes tagjáról nemzeti, politikai tudatosságot feltételezni, mégis azt hiszem, nem járok messze a valóságtól, ha a tengeri kirándulást nemzeti demonstrációként értelmezem, amely jól illeszkedik a kiegyezés előtti évek látványos, teátrális, a nemzeti közösség létezését, erejét és összetartozását kifejező politikai megnyilvánulásai sorába. Akár azért ment el valaki, mert sohasem látta még a tengert, akár azért, mert a szomszédja is utazott, a csoport tagjaként akaratlanul is részévé vált a négy napos demonstrációnak. Az úti célt végül is a véletlen hozta, hiszen a trieszti vasúti összeköttetés éppen ekkorra készült el. A Habsburg Birodalomhoz tartozó olasz város, ráadásul éppen az olasz egyesítési küzdelmek idején, valamint a magyar emigráció itáliai jelenléte csak fokozhatta az eseményben amúgy is benne rejlő demonstrációs potenciált. Maguk az elemzett szövegek csak elszórva, rejtve tartalmaznak politikai utalásokat, a magyar nemzet melletti elkötelezettség és a triesztiekkel, az olasz néppel való rokonság érzete azonban szinte mindegyik írásban hangsúlyosan megjelenik. Az idegen földre való utazás, az idegennel való találkozás alkalmat is kínál a saját identitással való szembesülésre, annak hangsúlyos kifejezésére, az útleírás, az utazás hozzánk eljutó lenyomata pedig „a szerző és közönsége kultúrájának a mindenkori »másik« tükrében történő, önkéntelen kulturális önfelmutatása”⁸⁸ lehet. Egy legális nemzeti demonstráción való részvétel, a főntebb felsoroltakon kívül, további ösztönzést jelenthetett az utazásra jelentkezők számára. Az utazás és az útleírások elolvasásának eredményeként pedig több tízezeren élhették át (újra) a csapathoz, vagyis a nemzethez való tartozásukat.

A címben szereplő „csapatépítés” kifejezést a jelenkorból kölcsönöztem: a cégeknél, szervezeteknél alkalmazott módszer a közösen átélt élmény, az együtt megoldott feladat közösségformáló erejének a felismerésére épül, és az egy munkahelyen, egy csapatban dolgozóknak hivatott csapatszellemet ébreszteni, miközben a résztvevők szórakoznak, vagy éppen valami hasznosat cselekszenek, például önkéntes munkát végeznek. Bár a Triesztbe tett, magyar külsőségek között zajló utazás és a nemzeti közösség erősítése közötti kapcsolat közvetlenebbnek tűnik, mint például a vadvízi evezésnek a szoftverértékesítő cég eladási mutatóit növelő hatása, úgy gondolom, a metafora mégis megállja a helyét. A cég esetében a cégvezetés, a kéjutazás esetében a Miroslav Hroch nyomán „aktív szereplők”-nek⁸⁹ nevezhető személyek (a szervező Hollán Ernő és az utat propagáló lapok és újságírók) azok, akik közösségépítő céljuk felé úgy tesznek legalább egy lépést,

88 *Harbsmeier*, 2006. 30.

89 *Hroch*, 1996. 7.

hogy célszemélyeik, akár tudatában vannak a célnak, akár nem, mindenképpen remekül szórakoznak.

Hivatkozott irodalom

- Fejős*, 2003. *Fejős Zoltán: Az utazás emlékezete: a tárgyak, a képek.* In: Fejős Zoltán, Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata.* Bp., 2003. 7–18.
- Gergely*, 1982. *Gergely András: Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban: a fumei vasút.* Bp., 1982.
- Gyömrei*, 1934. *Gyömrei Sándor: Az utazási kedv története.* Bp., 1934.
- Hajós*, 2006. *Hajós György: Hollán Ernő. A katona, a mérnök, az államférfi.* Bp., 2006.
- Harbsmeier*, 2006. *Harbsmeier, Michael: Az útleírások mint a mentalitástörténet forrásai. Gondolatok a kora újkori német útleírások történeti-antropológiai elemzése kapcsán.* In: *Korall*, 7. évf. 26. (2006) november 25–53.
- Hroch*, 1996. *Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában.* In: *Regio*, 11. (2000) 3. sz. 3–25.
- Kubinszky*, 2001. *Kubinszky Mihály: Volt egyszer egy Déli Vasút.* In: *Magyar Szemle*, 10. (2001) 8. sz. 185–190.
- Lovas*, 1986. *Lovas Gyula: 125 éves a Buda–Kanizsa vonal.* Bp., [1986.]
- OMGE 1862. *A Magyar Gazdasági Egyesület emlékirata a magyarországi vasutak tárgyában.* In: *Budapesti Szemle*, 15 (1862) [112]–131.

- Pogány, 1980.* *Pogány Mária: Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845–1873).* Bp., 1980.
- Schivelbusch, 2008.* *Schivelbusch, Wolfgang: A vasúti utazás története. A tér és az idő iparosodása a 19. században.* Bp., 2008.
- Tóth, 1986.* *Tóth Kálmánné: Képek a Déli Vasút történetéből.* Nagykanizsa, 1986.
- Vahot, 1859.* *Vahot Imre: Vándorórák. Utazási kalauz Béctől Triesztig I–II.* Pest, 1859.
- Walvin, 1978.* *Walvin, James: Leisure and Society 1830–1950.* London–New York, 1978.